ТЕОРІЯ МОВИ

Т. М. Головач (Львів)

УДК 81’271

ГЕТЕРОГЕННІ ЕЛЕМЕНТИ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Однією з характерних рис розвитку сучасної цивілізації є, з одного боку, соціальна та економічна глобалізація суспільства, а з іншого – усвідомлення та культивування власної національної ідентичності, своєрідність якої стає очевидною на тлі взаємодії з іншими культурами. Потреба народів у культурному порозумінні призводить до інтенсифікації комунікативних процесів. Саме тому проблеми дослідження процесів міжкультурної комунікації набувають усе більшої актуальності.

Теорію і практику міжкультурної комунікації досліджують у різних науках, зокрема культурології, лінгвокраїнознавстві, етнолінгвістиці, теорії і практиці перекладу, філософії, психології, соціології тощо. Проте аналіз міжкультурної комунікації саме з лінгвістичного погляду видається найбільш цікавим та перспективним.

Відомо, що поняття міжкультурної комунікації бере свій початок з 1954 р. Саме тоді з’явилася книга Е. Голла та Д. Трагера „*Culture as Communication*” („Культура як комунікація”), у якій автори вперше запропонували для широкого вживання термін „міжкультурна комунікація”, що, з їхнього погляду, відображав специфічну сферу людських відносин. Пізніше основні положення та ідеї міжкультурної комунікації були розвинуті у відомій праці Едварда Т. Голла „*The Silent Language*” („Німа мова”, 1959), де автор показав тісний зв’язок між культурою та комунікацією [Грушевицкая 2003: 8].

Вагомий внесок у дослідження поняття „міжкультурна комунікація” зробили такі російські вчені, як Є. Верещагін, Т. Грушевицька, В. Костомаров, В. Попков, А. Садохін, С. Тер-Мінасова, Е. Фалькова та ін. В Україні теорія міжкультурної комунікації інтенсивно розвивається та перебуває в процесі становлення. Її проблематику вивчають, зокрема, П. Донець, Ф. Бацевич, В. Андрущенко, О. Гриценко, Л. Губерський, І. М’язова, Ю. Малахова, П. Осипов та ін.

Особливої уваги потребує дослідження міжкультурної взаємодії, у процесі якої відбуваються контакти носіїв різних культур і мов, і де мова постає в ролі найголовнішої ознаки ідентичності. Метою цієї статті є аналітичний огляд наявних підходів до визначення поняття „міжкультурна комунікація” та окреслення ролі й функцій гетерогенних елементів (екзотизмів) у контексті міжкультурного спілкування. Поставлена мета зумовлює вирішення таких завдань: висвітлити різні тлумачення поняття „міжкультурна комунікація” та визначити роль і функції гетерогенних елементів (екзотизмів) у процесах взаємодії між

мовами та культурами.

Сьогодні питання дослідження процесів міжкультурної комунікації входять до найактуальніших проблем глобалізованого суспільства. Існує доволі багато дефініцій міжкультурної комунікації, однак зазначимо, що термін „міжкультурна комунікація” складається з двох понять „комунікація” та „культура”. Тож розглянемо детальніше ці два терміни.

Термін *комунікація* (лат. *communicatio* від *communicare* – „робити спільним”, „зв’язувати”; „форма зв’язку”) з’явився в науковій літературі порівняно недавно й за кілька десятиліть XX ст. став ключовим у соціально-гуманітарному знанні. Це пояснюється його семантичною ємністю, що дозволяє наповнювати слово різними смислами, використовувати його в різних цілях [Фалькова 2007: 4].

Як уважає П. Осипов, поняття комунікації повинно сприйматися насамперед як діалог: у ньому беруть участь, принаймні, двоє людей, і кожний акт комунікації соціально зумовлений [Осипов 2000: 50]. Функціональний аналіз комунікації дає можливість виявити ту соціальну роль, яку вона виконує в суспільстві, і допомагає точно зрозуміти її сутність. На думку Т. Грушевицької зі співавторами, комунікація виконує такі функції: 1) інформаційну: становить обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями між комунікантами; 2) соціальну: виражається у формуванні й розвитку культурних навичок людських взаємовідносин; 3) експресивну: означає прагнення комунікантів виявити та зрозуміти емоційні переживання один одного; 4) прагматичну: дозволяє регламентувати поведінку та діяльність учасників комунікації, координувати їхні спільні дії; 5) інтерпретативну: сприяє розумінню партнера по комунікації, його намірів, думок, переживань [Грушевицкая 2003: 114]. Зазначимо, що всі названі вище функції тісно пов’язані між собою та наявні в будь-якому виді комунікації.

Відомий американський спеціаліст з проблем міжкультурної комунікації Е. Голл стверджує, що культура – це комунікація, а комунікація – це культура [Голл 1959: 186]. Вочевидь, поняття „культура” (лат. *culture* – „обробіток”, „обробляти”) є провідним у міжкультурній комунікації, оскільки це сутнісна характеристика людини, що пов’язана з суто людською здатністю цілеспрямованого перетворення навколишнього світу, у процесі якого створюється штучний світ речей, символів, а також зв’язків і відносин між людьми [Грушевицкая 2003: 81]. Визначаючи поняття культури, П. Осипов розглядає її як універсально поширену й водночас специфічну для певного суспільства, нації, організації або групи орієнтаційну систему, яка зумовлює сприйняття, мислення, оцінювання та дії людей усередині відповідного суспільства [Осипов 2000: 48].

Однак існування єдиної універсальної культури, що об’єднує всіх людей на планеті, є неможливим. Культуру прийнято поділяти на індивідуалістську та колективістську [Гофстеде 1997]. Так, представники індивідуалістських західних культур більшу увагу звертають на зміст

повідомлення, на те, що сказано, а не на те, як сказано. Для таких культур характерний когнітивний стиль обміну інформацією. І, навпаки, у колективістських культурах східного типу представники звертають увагу на контекст повідомлення, на те, як сказано, а не на те, що сказано [Там само].

Жодна культура, проте, не існує ізольовано. У процесі життєдіяльності вона вимушена постійно звертатися до досвіду інших культур. Саме таке звернення до інших культур називають „взаємодією культур" [Грушевицкая 2003: 17].

Науковці, які займаються вивченням процесу міжкультурної комунікації, тлумачать це поняття по-різному, оскільки її досліджують з різних поглядів та в різних науках. Приміром, Ю. Малахова вважає, що міжкультурна комунікація здійснюється в умовах значних культурно-зумовлених відмінностей, а її учасники використовують спеціальні мовні варіанти й дискурсивні стратегії, які відрізняються від тих, що використовують під час спілкування в межах однієї культури [Малахова 2007: 8]. Цієї ж думки дотримується й Т. Космеда, зазначаючи, що міжкультурна комунікація охоплює все коло явищ, які мають певне відношення до зіставлення та взаємодії культур, а також їх носіїв [Космеда 2007: 126]. З погляду І. М'язової, у змістовному плані міжкультурну комунікацію слід розглядати як соціальний феномен, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) або між субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму [М'язова 2008: 5]. Як зазначає П. Осипов, у міжкультурній комунікації способи спілкування або функції мовних подій не є ідентичними, але наявні відмінності в їх реалізації та інтерпретації в певних соціальних ситуаціях [Осипов 2000: 51].

Заслуговує на увагу думка Ф. Бацевича, який уважає, що міжкультурна комунікація є процесом спілкування (вербального й невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, зазвичай послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну „чужинність" партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні [Бацевич 2008: 13]. Основними причинами цих невдач є різниця в світосприйнятті, що призводить до непорозуміння і конфліктів.

Як слушно зауважує Е. Фалькова, основною перешкодою є те, що ми сприймаємо інші культури крізь призму своєї культури. Етноцентризм не лише заважає міжкультурній комунікації – його важко розпізнати, тому що це підсвідомий процес [Фалькова 2007: 3]. Певні труднощі, що виникають у процесі міжкультурного спілкування, називають бар'єрами. Бар'єри – це проблеми, що виникають у процесі інтеракції представників різних культур та знижують ефективність спілкування [Фалькова 2007: 13]. Разом з тим не можна не погодитися з

А. Садохіним, що наявність і поборення бар'єрів у міжкультурній комунікації підвищують рівень соціокультурної компетентності особистості, оскільки ставлять її перед необхідністю отримання нових знань про культуру партнерів, примушують удосконалювати власні комунікативні навички, розвивати здібність відчувати особливості та менталітет чужої культури [Садохин 2008: 31]. Отже, для результативної міжкультурної взаємодії необхідно враховувати національні особливості учасників комунікації та вчитися передбачати перспективи спілкування з представниками інших культур.

Питання співвідношення мови та культури є складним та багатоаспектним. Вочевидь, мова не існує поза культурою, вона є одним із важливих компонентів культури. У праці „Мова та міжкультурна комунікація" (2000) С. Тер-Мінасова вважає, що мова – це дзеркало культури, у ній відображено не лише реальний світ, що оточує людину, а й суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей та бачення світу [Тер-Минасова 2000: 14]. Слово відображає не сам предмет чи явище навколишнього світу, а те, як людина бачить його крізь призму тієї картини світу, яка існує в її свідомості та яка визначена її культурою, тобто мовна картина світу відображає реальність крізь культурну картину світу [Фалькова 2007: 40 – 41].

Мову можна розглядати як репрезентанта національно-культурного коду того чи того народу. Національно-культурний код мови становлять лексичні одиниці, у значенні яких особливо чітко виявлений зв'язок мови й культури [Ролина 2009: 4]. Такі лексичні одиниці, вживані в інших мовах, називають гетерогенними елементами. Завдяки численним працям, що висвітлюють проблему передачі національно-специфічних запозичень іноземними мовами, гетерогенна лексика має велику кількість найменувань: екзотизми, екзотична лексика, екзотизми-вкраплення, варваризми, безеквівалентна лексика, ксенізми, локалізми, алієнізми, регіоналізми, етнографізми, ксеноніми. Беручи до уваги факт тривалого вживання слова „екзотизм" у мовознавстві та чіткого відображення позначуваного ним поняття, трактуємо його як найбільш придатний, звичний та універсальний для номінування виду гетерогенної лексики. Отже, екзотизми – це слова, запозичені й із неіндоєвропейських, маловідомих мов, і з індоєвропейських, які асоціюються з чужою культурою та вживаються для передачі певних властивостей побуту, одягу та звичаїв іншого народу. Екзотизми не мають синонімів у мові-реципієнті, їх здебільшого вживають у певному колі мовців для надання мові особливого місцевого колориту. Екзотизмами в сучасній англійській мові є, наприклад, *bortsch* (укр.) – борщ; *taiga* (рос.) – тайга; *dacha* (рос.) – будиночок у селі; *bonsai* (япон.) – карликове дерево; *origami* (япон.) – мистецтво складання фігур з паперу.

У контексті міжкультурної комунікації екзотизми виконують такі стилістичні функції: 1) номінативну – називають поняття, що передають

національний колорит; 2) декоративну – своєрідно „прикрашають” текст; 3) аксіологічну – реалізують оцінку; 4) естетичну – відтворюють прекрасне, викликають відповідні почуття; 5) експресивну – інтенсифікують емоційні враження. Усі функції пов’язані між собою та реалізуються в різноманітних поєднаннях.

Проблеми розуміння під час безпосередньої міжкультурної комунікації пов’язані із залученням до процесу комунікації гетерогенних елементів. Як слушно зауважує О. Чередниченко, екзотична лексика ніколи не буває нейтральною, вона завжди експресивно-оцінна [Чередниченко 2007: 16]. Автор, використовуючи в тексті екзотизми, має конкретний намір: показати культуру певного народу, відтворити національний колорит, привнести нові поняття, різнопланово вплинути на реципієнтів. Успіх комунікації значною мірою залежить від лінгвокультурної компетенції реципієнта. Очевидно, що для правильного розуміння тексту, який містить гетерогенні елементи, адресату необхідно мати певні фонові знання. Продуцент повідомлення повинен ураховувати наявність або відсутність у реципієнта спеціальних знань, що мають національно-специфічний характер, тому що невмотивоване використання гетерогенних лексичних одиниць у міжкультурній комунікації призводить до неадекватного сприйняття тексту та створює непорозуміння.

Протягом останніх десятиліть спостерігаємо зростання кількості екзотизмів у провідних мовах світу і, зокрема, в англійській, що пов’язано з інтенсифікацією міжмовних і міжкультурних контактів в умовах акселерованої глобалізації. У сучасній англійській мові деякі екзотизми вже не вимагають тлумачення, поступово асимілюються, входять до площини повсякденного спілкування багатьох лінгвокультурних сфер, що свідчить про важливу роль гетерогенних елементів у міжкультурній комунікації. Англійська мова, завдяки своїй особливій ролі лінгва франка, на сьогодні активно контактує з мовними й концептуальними картинами світу інших народів, стає своєрідною точкою перетину, у якій стикаються та взаємодіють різні лінгвокультури, що сприяє підвищенню рівня соціокультурної компетентності носіїв мови та тих представників інших культур, хто нею послуговується. Тому видається надзвичайно актуальним аналіз комунікативного та когнітивного потенціалів екзотизмів в англійській мові в глобальному контексті сучасності.

Література

Бацевич 2008 – Бацевич Ф. С. Теорія міжкультурної комунікації: сутність, презентативна одиниця, специфіка термінології / Ф. С. Бацевич // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 2008. – № 137. – Т. 1. – С. 11 – 14; **Грушевицкая 2003** – Грушевицкая Т. Г. Основы межкультурной коммуникации : учеб. для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин ; под ред. А. П. Садохина – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.; **Космеда 2007** –

Космеда Т. Теорія міжкультурної комунікації в проекції на особистість Івана Франка [Електронний ресурс] / Т. Космеда // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2007. – Вип. 2. – С. 126 – 132. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/teoria_praktyka_ukr_mova/vyp_02_2007/20.%20Kosmeda.pdf; **Малахова 2007** – Малахова Ю. В. Японські лексичні запозичення в контексті міжкультурної комунікації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 „Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії" / Ю. В. Малахова – К., 2007. – 20 с.; **М'язова 2008** – М'язова І. Ю. Міжкультурна комунікація: зміст, сутність та особливості прояву (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філос. наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія та філософія історії" / І. Ю. М'язова. – К., 2008. – 15 с.; **Осипов 2000** – Осипов П. І. Міжкультурна комунікація: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / П. І. Осипов // Міжнародне співробітництво та університетська освіта. – Миколаїв, 2000. – С. 48 – 54. – Режим доступу : http://lib.chdu.edu.ua/pdf/zbirnuku/7/8.pdf; **Ролина 2009** – Ролина О. К. Адаптация русских культуронимов при переводе на английский язык (на материале романа М. А. Булгакова „Мастер и Маргарита") : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки", 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / О. К. Ролина. – СПб, 2009. – 22 с.; **Садохин 2008** – Садохин А. П. Межкультурные барьеры и пути их преодоления в процессе коммуникации / А. П. Садохин // Обсерватория культуры : журн.-обозрение. – 2008. – № 2. – С. 26 – 32; **Тер-Минасова 2000** – Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация [Електронний ресурс] / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 259 с. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Ter/_02.php; **Фалькова 2007** – Фалькова Е. Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях : метод. пособие / Е. Г. Фалькова. – СПб. : Фак. филологии и искусств СПбГУ, 2007. – 77 с.; **Чередниченко 2007** – Чередниченко О. І. Мова і культура в контексті глобалізації [Електронний ресурс] / О. І. Чередниченко // Про мову і переклад. – К. : Либідь, 2007. – С. 15 – 24. – Режим доступу : http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=493; **Hall 1959** – Hall Edward T. The Silent Language / E. T. Hall. – New York : Doubleday, 1959. – 240 p.; **Hofstede 1997** – Hofstede G. Cultures and Organizations: Software of the Mind / G. Hofstede. – New York : McGraw-Hill USA, 1997. – 279 p.

Головач Т. М. Гетерогенні елементи в контексті міжкультурної комунікації

На основі аналізу наявних досліджень у статті розглянуто основні підходи до трактування поняття „міжкультурна комунікація". Визначено термін „екзотизм" як найбільш адекватний, звичний та універсальний для

номінування виду гетерогенної лексики в контексті міжкультурної комунікації та схарактеризовано його стилістичні функції. Обґрунтовано актуальність аналізу комунікативного та когнітивного потенціалів екзотизмів в сучасній англійській мові.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, культура, мова, комунікація, гетерогенна лексика, екзотизм.

Головач Т. Н. Гетерогенные элементы в контексте межкультурной коммуникации

На основе анализа имеющихся исследований в статье рассмотрены основные подходы к трактовке понятия „межкультурная коммуникация”. Приведено определение термина „экзотизм” как наиболее адекватного, привычного и универсального для номинации вида гетерогенной лексики в контексте межкультурной коммуникации и охарактеризованы его стилистические функции. Обоснована актуальность анализа коммуникативного и когнитивного потенциалов экзотизмов в современном английском языке.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, культура, язык, коммуникация, гетерогенная лексика, экзотизм.

Holovach T. M. Non-assimilated Borrowings in the Context of Intercultural Communication

The article, based on the analysis of available research, presents main approaches to the understanding of the notion of „intercultural communication”. The term „exotism” is defined as the most adequate, habitual and universal for the nomination of non-assimilated borrowings in the context of international communication. The stylistic functions of exotisms are described, and importance of the analysis of their communicative and cognitive potentials is underscored.

Key words: intercultural communication, culture, language, communication, non-assimilated borrowings, exotism.

Стаття надійшла до редакції 09. 08. 2012 р.
Прийнято до друку 26. 10. 2012 р.
Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.